

ҲАРБИЙ ХИЗМАТНИ ЎТАШ ТАРТИБИГА ҚАРШИ ЖИНОЯТЛАР СУБЪЕКТИ: ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ ТАҲЛИЛ

Нодирбек Омонович Юсупов

Ўзбекистон Республикаси Мудофаа вазирлиги ҳарбий хизматчиси

АННОТАЦИЯ

Мақолада ҳарбий хизматни ўташ тартибига қарши жиноятларнинг субъектига доир илмий-назарий қарашлар таҳлили амалга оширилган, масаланинг миллий қонунчиликда тартибга солиниши билан боғлиқ айрим муаммолар ўртага ташланган ва уларнинг ечимлари юзасидан фикр-мулоҳазалар баён қилинган.

Калит сўзлар: жиноят субъекти, махсус субъект, ҳарбий хизматчи статуси, чақирув ёши, соҳавий ҳарбий қонунчилик, ҳарбий хизматнинг турлари, ҳарбий хизматда бўлишнинг бошланиши, ҳарбий хизматда бўлишнинг тугаши

ABSTRACT

The article analyzes scientific and theoretical views on the topic of the subject of crimes against the order of military service, highlights some of the problems associated with the regulation of this issue in national legislation, and also expresses opinion on their solution.

Keywords: the subject of the crime, the special subject, the status of the military service, military age, sectoral military legislation, types military service, the beginning of the military service, the end of military service

КИРИШ

Ўзбекистон Республикаси жиноят қонунчилиги қодаларига мувофиқ, барча жиноятлар каби ҳарбий хизматни ўташ тартибига қарши жиноятлар таркибини ҳам жиноятнинг объекти, субъекти, объектив ва субъектив томонлари ташкил этади. Ўрганилаётган тоифадаги жиноятларнинг субъекти борасида фанда турлича қараш ва ёндашувлар мавжуд бўлиб, биз қуйида айнан “субъект” элементига оид баъзи илмий қарашларни таҳлил қилишга ҳаракат қиламиз.

Ҳарбий хизматни ўташ тартибига жиноятларнинг субъекти Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари (Мудофаа вазирлиги, Миллий гвардия, Ички ишлар вазирлигининг қоровул қўшинлари, Фавқулодда вазиятлар вазирлиги, Давлат

хавфсизлик хизматининг давлат чегарасини ҳимоя қилиш қўмитаси), Давлат хавфсизлик хизмати, бошқа вазирлик ва идораларнинг ҳарбий бўлинмалари ҳарбий хизматчилари, шунингдек, уларда ҳарбий йиғинларни ўтаётган шахслар бўлиши мумкин [1].

Ҳарбий хизматни ўташ тартибига қарши жиноятлар субъекти белгиларини тўлиқ англаш учун соҳавий ҳарбий қонунчиликка мурожаат қилиш лозим бўлади. Хусусан, Умумий ҳарбий мажбурият ва ҳарбий хизмат тўғрисидаги Қонун 4-моддасига кўра ҳарбий хизматнинг турлари қуйидагича:

муддатли ҳарбий хизмат;

сафарбарлик чақируви резервидаги ҳарбий хизмат;

контракт бўйича ҳарбий хизмат;

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари сафида ҳарбий хизматни ўтаган резервчилар хизмати [2].

Мазкур Қонуннинг 24-моддасида ўн етти ёшдан йигирма уч ёшгача бўлган, шу жумладан ўқишга қабул қилинган йили ўн етти ёшга тўладиган фуқаролар олий ҳарбий таълим муассасаларининг курсантлари лавозимларига контракт бўйича ҳарбий хизматни ўташ учун қабул қилиниши кўрсатилган [3]. “Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг ҳарбий хизматни ўташ тартиби тўғрисидаги низом” 92-бандига мувофиқ, “Олий ҳарбий таълим муассасаларининг курсантлари ўқиш муддати давомида муддатли ҳарбий хизматчилар учун қонунчиликда белгиланган ҳуқуқ ва имтиёзлардан фойдаланадилар” [4]. Яъни, олий ҳарбий таълим муассасаларининг курсантлари ўз мақомларига кўра, муддатли ҳарбий хизматчиларга тенглаштириладилар. Умумий ҳарбий мажбурият ва ҳарбий хизмат тўғрисида Қонуннинг 4-моддаси мазмунидан муддатли ҳарбий хизматга фақат 18 ёшга тўлган фуқароларни чақиришга йўл қўйилиши англашилади. Кўриб турганингдек, бу ерда “нормалар конфликти” мавжуд. ЖКнинг 17-моддаси учинчи қисмида эса ҳарбий хизматни ўташ тартибига қарши жиноятларнинг субъекти 18 ёшга тўлган шахслар эканлиги белгиланган.

Олий ҳарбий таълим муассасасининг 17 ёшли курсантини жиноят субъекти деб топиш масаласи жуда баҳсли. Р.В. Закомолдин ва В.И. Плохова 18 ёшга тўлмаган шахс ҳарбий хизматчи мақомини ихтиёрий равишда олгани ва чақирув ёшига етмаганлиги сабабли жиноят субъекти бўлмайди деб ҳисоблашади [5]. Бошқа бир гуруҳ олимлар эса жиноятнинг субъектини аниқлашда чақирув ёшига эмас,

қандай шароитда олинганидан қатъий назар “ҳарбий хизматчи” мақоми мавжудлигининг ўзи етарли деган фикрни билдирадилар. Буни курсантларнинг навбатчилик (суткалик наряд), қоровул каби махсус хизматларни ўташга жалб этилиши, уларга белгиланган тартибда қурол бириктирилиши, ҳарбий хизматнинг муайян имтиёз ва кафолатларидан фойдаланиши кабилар билан асослайдилар ва шу сабабли умумий тартибда жавобгарликка тортилишлари лозимлигини уқтиришади [6].

Шахсни ҳарбий хизматни ўташ тартибига қарши жиноятлар субъекти деб ҳисоблаш учун унга қонунга мувофиқ “ҳарбий хизматчи” мақоми берилган, ҳарбий хизмат бошланган, давом этаётган ва тугатилмаган бўлиши лозим. Ҳарбий хизматнинг мазкур аспекти “Умумий ҳарбий мажбурият ва ҳарбий хизмат тўғрисида”ги Қонунда ақс этган бўлиб, унинг 27-моддасига мувофиқ, ҳақиқий ҳарбий хизматда бўлишнинг бошланиши:

муддатли ҳарбий хизматга чақирилган чақирилувчилар ҳамда захирадаги офицерлар учун — ҳарбий қисмга жўнаш мақсадида мудофаа ишлари органида ҳозир бўлган кун;

контракт бўйича ҳарбий хизматга кирган шахслар учун — ҳарбий хизматни ўташ тўғрисидаги контракт кучга кирган кун;

олий ҳарбий таълим муассасаларига, шунингдек вазирликлар, давлат кўмиталари ва идораларнинг ўқиш ҳарбий хизматга тенглаштирилладиган таълим муассасаларига ўқишга кирган чақирилувчилар, ҳарбий хизматга мажбурлар учун — тегишли таълим муассасасига ўқишга қабул қилинган кун;

Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан ҳарбий лавозимга тайинланган шахслар учун — тегишли фармон, қарор ёки фармойиш имзоланган кун ҳисобланади.

Ҳарбий хизматдан резервга бўшатилиши ёки истеъфога чиқарилиши муносабати билан ҳарбий қисм командирининг буйруғига биноан шахсий таркиб рўйхатидан чиқарилган кун ҳарбий хизматчи учун ҳарбий хизматда бўлишнинг тугаши ҳисобланади.

Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенциянинг 38-моддасига мувофиқ, иштирокчи-давлатлар ўз Қуролли Кучлари сафига 15 ёшга тўлмаган шахсларни чақирishi тақиқланган, лекин ундан катта ёшлиларни, шу жумладан, вояга етмаган шахсларни чақиришга чеклов ўрнатилмаган [7]. Демак, 17 ёшдан курсант сифатида ҳарбий хизматга қабул қилиш ҳалқаро нормаларга зид эмас. Бироқ бу 17 ёшга тўлган шахснинг ҳарбий хизматни ўташ тартибига қарши жиноятларнинг субъекти бўла олишини аңлатмайди. Бошқа томондан, Бола

хуқуқлари тўғрисидаги Конвенцияга доир, болаларнинг қуролли можароларда иштирокига тааллуқли Факультатив протоколга Ўзбекистон Республикаси қуйидаги мазмундаги баёнот билан қўшилган: “Ўзбекистон Республикаси баён этадики, Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари сафига фуқароларнинг чақируви Ўзбекистон Республикасининг 2002 йил 12 декабрда қабул қилинган “Умумий ҳарбий мажбурият ва ҳарбий хизмат тўғрисида”ги Қонунига мувофиқ улар фақат ўн саккиз ёшга тўлганидан сўнг йўл қўйилади” [8]. Бизнинг назаримизда, ҳарбий хизматчи мақомининг мавжудлиги шахсни таҳлил этилаётган жиноятларнинг субъекти деб топишнинг муҳим шартларидан бири, бироқ ёш цензи асосий ва бирламчи аспект бўлиши шарт. Шу боис, олий ҳарбий таълим муассасаларига қабул қилиш ёшини умумий чақирув ёши билан тенглаштирган ҳолда ЖКнинг 17-моддаси талабларига мувофиқлаштириш тарафдоримиз.

Шу ўринда ҳарбий хизматга ғайриқонуний равишда чақирилган (муқаддам судланган, чақирув ёшининг юқори чегарасидан ўтган, ҳарбий хизматга яроқсиз ва шу каби) шахсларнинг ҳам тадқиқ этилаётган жиноятлар субъекти бўла олиш масаласига тўхталмоқчимиз. О.К. Зателепин ва И.И. Исраиловларнинг фикрича, гарчи шахс ҳарбий хизматга ғайриқонуний равишда чақирилган (кирган) бўлсада субъект деб эътироф этилиши керак [9]. Хусусан, О.К. Зателепин шахс ҳарбий хизматга ғайриқонуний равишда чақирилган (кирган) тақдирда ҳам ҳарбий хизматчилар учун белгиланган ҳуқуқ ва мажбуриятларга эга бўлади, улардан фойдаланади, демак унинг жиноий жавобгарлиги ҳам истисно қилинмаслиги кераклигини таъкидлайди [10]. Собиқ иттифоқ даври жиноят ҳуқуқи фанида ҳам шу қараш устувор бўлган [11]. Ўз навбатида К.И. Егоров, Р.В. Закомолдин, В.Г. Сызранцев, А.А. Тер-Акопов, В.М. Шеншин ва Н.А. Шулепов ҳарбий хизматга ғайриқонуний равишда чақирилган (кирган) шахслар таҳлил қилинаётган жиноятларнинг субъекти бўла олмаслигини кўрсатишади [12]. Назаримизда, биринчи ёндошув мантиқан асослироқдек. Нега деганда, ҳарбий хизматга чақирилган шахс Ватанни қўриқлаш ва ҳимоя қилишга оид ҳамда бошқа хизмат юзасидан мажбуриятларини бажаришга киришади, мавжуд имтиёз ва кафолатлардан тўлиқ фойдаланади. Бу ерда ҳарбий хизматга чақирилиш факти эмас, балки шахснинг ҳарбий хизматчи мақомига эга эканлиги ва ақли расо шахс сифатида ўз ҳақ-ҳуқуқларини англай билиши бирламчи аҳамиятга эга. Шу сабабли “ҳарбий хизматчи” мақомига эга шахсни, ҳатто у ғайриқонуний ҳарбий хизматга чақирилган бўлса ҳам, ҳарбий хизматни ўташнинг белгиланган тартибига тажовуз қилган ҳатти-ҳаракати албатта

мазкур жиноятлар учун жавобгарлик доирасида ҳал этилиши керак, деб ҳисоблаймиз.

Назарий изланишларда шунингдек, ҳарбий йиғинларни ўтаётган шахсларни ҳарбий хизматни ўташ тартибига қарши жиноятларнинг субъекти деб топишга оид турли қарашлар шаклланган. Жумладан С.И. Журавлев ва Д.А. Кременскийлар ҳарбий йиғинлардаги шахслар тўлиқ ҳарбий хизматчи мақомидаги шахслар экани ва улар ҳарбий йиғинларда иштирок этиш орқали ҳарбий хизматни ўташини айтадилар [13]. Назаримизда бу қараш жиноий нормаларни кенгайтириб шарҳлаш натижаси бўлиб, муаллифлар йиғинларни ўтаётган шахсларнинг тадқиқ этилаётган тизимдаги айрим жиноятларнинг субъекти бўла олмаслигига оид зарурий шартларни эътибордан четда қолдиришган. П.С. Данилов ҳарбий йиғинларга жалб этилган шахслар мобилизацион инсон ресурсларини ташкил қилиши, уларга “ҳарбий хизматчи” статусининг бир қисмигина тааллуқлилиги, улар ҳарбий хизматни эмас балки, ҳарбий хизматга тайёргарликни ўташларини таъкидлайди ва ҳарбий йиғинларни ўтаётган шахсларни субъектлар қаторидан чиқариб, улар томонидан ҳарбий йиғинлар вақтида содир этиладиган жиноятлар декриминализация қилиниши лозим деб ҳисоблайди [14]. Бу ёндашув бир қарашда, жуда либерал кўринсада, нормал ишлаб турган бутун соҳавий ҳарбий ва жиноий қонунчиликни кардинал жиҳатдан кўриб чиқилишини тақозо қилади. Шу боис муаллифнинг қарашини айни вақтда бу каби ташаббусларга эҳтиёж мавжуд эмас деб баҳолаган бўлардик. Шунингдек, О.К.Зателепиннинг ёзишича, ҳарбий йиғинларнинг мақсади ҳарбий хизматни ўташга тайёргарлик кўриш ҳисобланади ва шу сабаб йиғинларни ўтаётган шахслар ҳарбий йиғинларни ўташ тартибинигина бузишлари мумкин. Унингча, ҳарбий йиғинларни ўтаётган шахслар ҳарбий хизматни ўташ тартибига қарши жиноятлар тизимига киритилган айрим жиноятлар учунгина субъект бўла оладилар [15]. Шунингдек, Р.В. Закомолдин, С.М. Мальков, П.Е. Мелешколар ҳам шундай қарашни қувватлайди [16]. Биз олимларнинг мазкур фикрини қувватлаймиз. Чунки, ҳақатдан ҳам ҳарбий йиғинларни ўтаётган шахслар жанговар навбатчиликни ўташ, ҳарбий мансабдорлик каби тизим таркибидаги бир қатор жиноятлар учун субъект бўла олмайдилар.

Жиноят ҳуқуқи фанида тадқиқ этилаётган жиноятларнинг субъектлари рўйхатини кенгайтириш зарурати ҳақидаги қарашлар ҳам йўқ эмас. Хусусан, С.А. Соколов ҳалқаро гуманитар ҳуқуқ нормалари ва умумий принципларига асосланган ҳолда ҳарбий асирларни ҳам ҳарбий хизматни ўташ тартибига қарши жиноятларнинг

субъектлари деб топиш мумкинлигини қайд этади [17]. Ҳақиқатдан ҳам “Ҳарбий асирлар билан қилинадиган муомала тўғрисида” Конвенциянинг 82-моддасида “Ҳарбий асирлар асирликда ушлаб турган давлат Қуролли Кучларида амал қилувчи қонун, низом ва буйруқларга бўйсундилар. Давлат мазкур қонун, низом ва буйруқларни бузган исталган ҳарбий асирга нисбатан интизомий ёхуд суд чораларини қўллаш ҳуқуқига эга” деб кўрсатилган [18]. Гипотетик жиҳатдан ушбу нормани ҳарбий асирлар ушлаб турилган давлатнинг соҳавий ҳарбий ва жиноий қонунчилиги, шу жумладан Умумҳарбий низомларига тўла бўйсунилари керак, деб талқин қилиш мумкин. Бундай ҳолда улар ҳам ҳарбий хизматни ўташ тартибига қарши жиноятларнинг субъектлари бўлишлари керак бўлади. Бироқ, сўз бораётган жиноятлар тизимининг объекти ҳарбий хизматни ўташ ва ҳарбий хизмат вазифаларини бажариш билан боғлиқ ижтимоий муносабатлар эканлигини унутмаслик зарур. Ҳарбий асирлар асирликда ушлаб турган давлатнинг Қуролли Кучларида ҳарбий хизматни ўтамайдилар ва табиийки, қайд этилган объектга зарар етказа олмайдилар. Ҳарбий асирлар асир олинган давлатда ўз ихтиёрига зид равишда ушлаб туриладилар ва улар асирликда ушлаб турилган давлат олдида ҳеч қандай мажбуриятга эга эмаслар. Шу сабабли фикримизча, ҳарбий асирларнинг ташқи томондан ҳарбий хизматни ўташ тартибига қарши жиноятларга ўхшаш ҳатти-ҳаракатларини миллий қонунчилик билан тартибга солиш мақсадга мувофиқ эмас. Масалан, асирнинг ушлаб турилган жойдан қочиши дезертирлик деб топилиши мумкин эмас, чунки мақсад ҳарбий хизматни ўташдан бўйин товлаш эмас, балки асирликдан қутулишдир.

О.К. Зателепиннинг ёзишича, айрим ҳарбий лавозимларга ҳарбий хизматчилар эмас, балки меҳнат шартномаси асосида ишловчи фуқаролар ҳам тайинланишлари мумкин бўлиб, улар ҳам мазкур жиноятларнинг субъекти бўла оладилар [19]. Фуқаролик персонали жанговар бўлмаган вазифалар учун мўлжалланган бўлиб, одатда таъмирлаш-қурилиш ишлари, моддий-техник таъминот, молиявий-ҳуқуқий масалалар, тиббий хизмат кўрсатиш каби соҳаларда фаолият кўрсатади. Ҳарбий хизматни ўташ тўғрисидаги контрактдан фарқли равишда меҳнат шартномаси шахсга ҳарбий хизматни ўташга оид мажбуриятларни юкламайди ва табиийки, фуқаролик персонали ҳарбий хизматчи мақомига эга бўла олмайди. Шу сабабли улар субъект деб эътироф этилмаслиги лозим.

ХУЛОСА

Шундай қилиб, бошқа жиноятларнинг субъекти учун муайян ёшга тўлганлик, ақли расолик белгилари билан бир қаторда, ҳарбий хизматни ўташ тартибига қарши жиноятларнинг субъекти учун “ҳарбий хизматчи” статусига эга бўлиш мажбурий белги бўлиб ҳисобланади.

REFERENCES:

1. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 15 сентябрдаги “Ҳарбий хизматни ўташ тартибига қарши жиноятларга оид ишларни кўриш бўйича суд амалиёти тўғрисида”ги 23-сон қарори 1.2-банди, <https://lex.uz/docs/1449962>
2. “Умумий ҳарбий мажбурият ва ҳарбий хизмат тўғрисида”ги 2002 йил 12 декабрдаги 436-II-сон Қонун, <https://lex.uz/docs/78717>
3. Ўша жойда, 24-модда
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 12 сентябрдаги “Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг ҳарбий хизматни ўташ тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги ПҚ-4447-сон қарори, <https://lex.uz/docs/4513434>
5. *Закомолдин Р. В.* Некоторые вопросы уголовной ответственности за преступления против военной службы, совершенные в соучастии // Борьба с организованными проявлениями преступности и обеспечение национальной безопасности / под ред. А. И. Долговой. М., 2019. С. 295–296; *Плохова В. И.* Системное толкование норм об уклонении от прохождения военной или альтернативной гражданской службы (ст. ст. 328, 331, 337–339 УК РФ): монография. Барнаул, 2009. С. 11–12; *Шулепов Н. А.* Теоретические основы реализации уголовной ответственности военнослужащих: дис. ... д-ра юрид. наук. М., 2001. С. 44.
6. *Ермолович Я.Н.* Дифференциация уголовной ответственности военнослужащих: монография. М., 2014. С. 131–135; *Зателепин О.К.* Квалификация преступлений против военной безопасности: монография. Серия: Право в Вооруженных Силах — консультант. М., 2009. Вып. 106. С. 268–275; *Зателепин О.К.* Уголовно-правовая охрана военной безопасности Российской Федерации: дис. ... д-ра юрид. наук. М., 2013. С. 167; *Зателепин О.К., Кислицын М.К., Петухов Н.А., [и др.]* Военно-уголовное законодательство Российской Федерации. Специальный курс: учебное пособие. М., 2004. С. 85–93; *Мальков С. М.* Преступления против военной службы: монография. М., 2015. С. 30; *Терешин А. П.,*

Назарова Е. А. К вопросу о юридической ответственности курсантов военных образовательных учреждений // Право в Вооруженных Силах. 2009. № 12. С. 25–28

7. Конвенция о правах ребенка от 20 ноября 1989 г, <https://www.un.org/ru/documents/declconv/conventions/childcon.shtml>,

Ўзбекистон Республикаси мазкур ҳалқаро ҳужжатга 1992 йил 9 декабрдаги 757-ХП-сон Қонунга асосан қўшилган, 1994 йил 29 июлдан кучга кирган

8. Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенцияга доир, болаларнинг қуроли можароларда иштирокига тааллуқли Факультатив протокол, Нью-Йорк, 2000 йил 25 май,

https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/rightchild_protocol2.shtml;

Ҳужжат Ўзбекистон Республикаси томонидан 2008 йил 12 декабрдаги ЎРҚ-190-сон Қонунга асосан ратификация қилинган, 2009 йил 23 январдан кучга кирган

9. *Зателепин О. К.* Уголовно-правовая охрана военной безопасности Российской Федерации: дис. ... д-ра юрид. наук. М., 2013. С. 171; *Исраилов И. И.* Преступления против порядка подчиненности и воинских уставных взаимоотношений: уголовно-правовой аспект: дис. ... канд. юрид. наук. М., 2011. С. 67–70.

10. *Зателепин О. К.* Уголовно-правовая охрана военной безопасности Российской Федерации: дис. ... д-ра юрид. наук. М., 2013. С. 172–173.

11. Мас.: Воинские преступления: учебник / под ред. Н. Ф. Чистякова. М., 1970. С. 49–50; Закон об уголовной ответственности за воинские преступления: комментарий / под ред. А. Г. Горного. М., 1986. С. 17–18.

12. Преступления против военной службы / под общ. ред. Н.А. Петухова. СПб., 2002. С. 58–64; *Закомолдин Р. В.* Ответственность за нарушение правил несения службы по охране общественного порядка и обеспечению общественной безопасности по уголовному законодательству России: дис....канд. юрид. наук. Самара, 2001. С. 121–123;

Сызранцев В. Г. Воинские преступления: комментарий к главе 33 УК РФ. СПб., 2002. С. 15–16; *Тер-Акопов А. А.* Преступление и проблемы нефизической причинности в уголовном праве. М., 2003. С. 152; *Шеншин В. М.* Самовольное оставление части или места службы, как преступление против порядка прохождения военной службы: уголовно-правовой и криминологический аспекты: дис. ... канд. юрид. наук. СПб, 2006. С. 76; *Шулепов Н. А.* Теоретические основы реализации уголовной

- ответственности военнослужащих: дис. ... д-ра юрид. наук. М., 2001. С. 55–61.
13. Журавлев С. И., Кременский Д. А. Основные вопросы прохождения службы в мобилизационном людском резерве // Военное право. 2013. № 1. С. 53–54.
14. Данилов П. С. Субъект преступлений против военной службы // Вестник Омского университета. Серия «Право». 2017. № 2. С. 191.
15. Зателепин О. К. Уголовно-правовая охрана военной безопасности Российской Федерации: дис. ... д-ра юрид. наук. М., 2013. С. 94–95
16. Закомолдин Р. В. Недостатки военно-уголовного закона по реагированию на преступность в сфере военной службы // Криминальные реалии, реагирование на них и закон. Под ред. А. И. Долговой. М., 2018. С. 72; Мальков С.М. Преступление против военной службы: монография, М., 2015. С. 152; Мелешко П. Е. Об уголовной ответственности граждан, призванных на военные сборы, за совершение преступлений, предусмотренных главой 33 Уголовного кодекса Российской Федерации // Право в Вооруженных Силах. 2012. № 8. С. 74–75
17. Соколов С. А. Ответственность за преступления против военной службы: уголовно- правовое регулирование и криминологический аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 2002. С. 17.
18. Конвенция (III) об обращении с военнопленными. Женева, 12 августа 1949 года, <https://www.icrc.org/ru/doc/resources/documents/misc/geneva-convention-3.htm>, Ўзбекистон Республикаси халқаро ҳужжатга 03.09.1993 йилдаги 946-ХП-сон Қонунга мувофиқ қўшилган, 08.04.1994 йилдан кучга кирган, <https://nrm.uz/contentf?doc=139427>
19. Зателепин О. К. Уголовно-правовая охрана военной безопасности Российской Федерации: дис. ... д-ра юрид. наук. М., 2013. С. 179-181.